

1. Inleiding

Naar huidig recht kan een iemand toegevoegde belediging aanleiding geven tot zowel een strafrechtelijke als een civielrechtelijke procedure. In de artikelen 261, 262 en 266 van het Wetboek van Strafrecht zijn achtereenvolgens smaad en smaadschrift, laster en eenvoudige belediging strafbaar gesteld. Deze bepalingen bedreigen elke aantasting van iemands eer of goede naam met gevangenisstraf en geldboete. De beledigde partij dient door het indienen van een klacht een strafprocedure vanwege het Openbaar Ministerie op gang te brengen. Daarnaast kan hij, op grond van artikel 162 juncto 106 lid 1 sub b Boek 6 Burgerlijk Wetboek, eigenhandig een civiele vordering tot schadevergoeding instellen, ter compensatie van het hem aangedane leed.

Aan deze tweesporige bescherming van iemands eer gaat een rechtsontwikkeling van vele eeuwen vooraf, die langs diverse wegen is verlopen. Deze wegen kruisten elkaar rond 1500, toen het Romeinse recht en het canonieke recht in de Nederlanden werden gerecipieerd en zij zich vermengden met het inheemse recht van Germaanse oorsprong. Het complex van aldus samengevloeiende rechtsregels aangaande de bescherming tegen beledigingen kwam, eenmaal gecodificeerd in de negentiende eeuw, uiteindelijk ten grondslag te liggen aan het huidige régime van straf en schadevergoeding. In de nu volgende bijdrage zal ik een poging ondernemen, de wegen waarlangs deze rechtsontwikkeling zich heeft voltrokken in kaart te brengen. Aangezien deze ontwikkeling een periode van bijna 2500 jaar beslaat, gerekend vanaf de Wet der Twaalf Tafelen uit de vijfde eeuw v. Chr. tot en met de invoering op 1 januari 1992 van Boek 6 BW, kan zij hier slechts in hoofdlijnen worden beschreven.

2. Het Romeinse recht

Het beginpunt van de ontwikkeling die uiteindelijk zal leiden tot een uitgebreide bescherming van de persoonlijkheid binnen het Romeinse recht, wordt gewoonlijk gelegd bij de *Wet der Twaalf Tafelen* (ca. 450 v. Chr.) en wel bij de vierde bepaling van Tafel 8, betreffende *iniuria*¹. In zijn algemeenheid heeft deze bepaling betrekking op schadeveroorzakende handelingen die niet elders in deze wet, meer in het bijzonder in deze afdeling zijn geregeld. Het begrip *iniuria* kan nader worden afgebakend aan de hand van een vergelijking van de betreffende bepaling met de overige bepalingen van de achtste tafel. Op de aan *carmen malum* (kwaad-

aardige bezwering) gewijde openingsbepaling, waarvan de letterlijke inhoud goeddeels verloren is gegaan², volgt een tweetal bepalingen inzake ernstige vormen van lichamelijke kwetsing, te weten *membrum ruptum* (verminking) en *os fractum* (botbreuk). De verminking – blijvende beschadiging van een lichaamsdeel – staat nog in het teken van de aloude eigenrichting (*talio*), zij het dat het de gelaedeerde vrijstaat om tegen een door de laedens te betalen afkoopsom van zijn wraak af te zien³. Voor het geval van botbreuk, waarvan het slachtoffer geen blijvend letsel ondervindt, is eigenrichting daarentegen uitgesloten. Afkoop daarvan is verplicht gesteld in de vorm van een gefixeerde geldboete van 300 as respectievelijk 150 as, afhankelijk van de vraag of het slachtoffer een vrij man of een slaaf is⁴. De onderhavige afdeling wordt afgerond door de vierde bepaling, waarin *iniuria* wordt bedreigd met een vaste geldboete van slechts 25 as. Indien deze slotbepaling in samenhang met de voorgaande twee bepalingen wordt gezien, kan uit de vermindering in zwaarte van de sanctionering worden afgeleid, dat onder *iniuria* kleinere fysieke aantastingen dienen te worden begrepen⁵. Tafel 8 geeft hiermee het beeld te zien van een getrapte delictuele aansprakelijkheid voor diverse vormen van krenking van de fysieke integriteit van een persoon. Het gaat daarbij om een zuivere gevolgaansprakelijkheid, hetgeen inhoudt dat de dader, ongeacht of hij een dergelijke krenking beoogde, wegens het resultaat van zijn handelen in rechte kan worden aangesproken. Het is derhalve irrelevant of de verwonding opzettelijk is toegebracht dan wel is veroorzaakt door onachtzaamheid van de laedens⁶.

Met het ingaan van de derde eeuw v. Chr., toen de Romeinse samenleving zich geleidelijk begon te ontwikkelen tot een wereldstaat, bleek het régime der Twaalf Tafelen zichzelf te hebben overleefd. Terwijl het middel van de *talio* in de regel al niet meer werd toegepast⁷, waren ook de vaste boetebedragen, vanwege de waardevermindering van het geld en de starheid van de straftoemeting, inmiddels achterhaald⁸. In een aantal fasen zou het oude wettelijke strafstelsel dan ook worden vervangen door een nieuwe, praetorische regeling, waarbij tevens de inhoud van het *iniuria*-begrip ingrijpend zou worden gewijzigd. De aanzet tot deze ontwikkeling werd gegeven door het circa 200 v. Chr. uitgevaardigde edict *de iniuriis aestumandis*, dat met zoveel woorden aanknoopte bij het delict *iniuria* van de Twaalf Tafelen, maar daarvoor een *actio iniuriarum aestumatoria* introduceerde. In de procedure waartoe deze actie aanleiding gaf, werd het door het slachtoffer ondervonden leed door de rechters (*recuperatores*) in redelijkheid, naar de omstandigheden van het gegeven geval, op geld gewaardeerd. Hierbij diende een door het slachtoffer zelf gedane schatting tot uitgangspunt. Had deze nieuwe procedure aanvankelijk slechts betrekking op de lichte verwondingen bedoeld in de slotbepaling van de oude Tafel 8, in de loop van de tweede eeuw v. Chr. werd haar actieradius uitgebreid tot de ernstigere gevallen van *membrum ruptum* en *os fractum*⁹. Zo gaf uiteindelijk elke vorm van fysieke kwetsing van een vrij persoon, mits opzettelijk veroorzaakt, aanleiding tot een *actio iniuriarum*¹⁰. In diezelfde tijd echter riep de praetor, op grond van enkele bijzondere edicten, ook acties in het leven voor bepaalde gevallen van opzettelijke psychische krenking. Met

name wijdde hij aparte regelingen aan *convicium* (openbare scheldpartij), *adtemptata pudicitia* (onzedelijke bejegening van een vrouw of jongeling) en *infamatio* (aantasting van iemands eer of goede naam)¹¹. Vooral dit laatste delict werd vervolgens zeer gedetailleerd uitgewerkt door de Romeinse juristen. Dezen brachten een veelheid aan zowel feitelijke handelingen als gesproken en geschreven woorden, waarmee iemand beoogde een ander in zijn eer of goede naam aan te randen, onder de noemer van de *infamatio*. Zo werden bijvoorbeeld het zingen van een spotlied, het vervaardigen van een smaadschrift, het aantasten van iemands kredietwaardigheid en het doen voorkomen dat iemand een misdaad heeft gepleegd, als infamerend gedrag beschouwd¹².

Het in de praktijk gegroeide bestand aan edictsbepalingen kreeg ten slotte in het in 135 n. Chr. door keizer Hadrianus uitgevaardigde *Edictum Perpetuum* zijn definitieve vorm. Elke bewuste minachting van andermans persoon – hetzij feitelijk, hetzij woordelijk van aard – werd door dit Edict als een *iniuria* aangemerkt en kon deswege worden vervolgd met een *actio iniuriarum aestimatoria*¹³. De aansprakelijkheid van de dader berustte echter niet uitsluitend op het gegeven, dat hij opzettelijk iemands persoonlijkheid had aangetast¹⁴. Tevens was vereist dat de dader wist of behoorde te weten, dat hij daarbij *adversus bonos mores* handelde: het optreden waarover werd geklaagd, was niet slechts door de klager als beledigend ervaren, maar had bovenal inbreuk gemaakt op de maatschappelijke betaamelijkheid¹⁵.

De klassieke *actio iniuriarum* was een zuiver poenale actie, dat wil zeggen een private strafactie waarmee het slachtoffer van een delict een geldboete kon vorderen. De vordering van het slachtoffer was derhalve niet gericht op het vergoeden van schade die voor hem uit de ondervonden minachting kon voortvloeien, maar op het vergelden van deze minachting zelf¹⁶. Bij ernstige vormen van *iniuria*, die tevens inbreuk maakten op de algehele rechtsorde, kon de gelaedeerde deze vergelding ook in de handen van de overheid leggen. Ingevolge de *Lex Cornelia de iniuriis* (81 v. Chr.) konden namelijk zwaardere feitelijke krenkingen (slagen, verwondingen), alsmede de gewelddadige huisvredebreuk (*domum vi introire*), in een publieke strafprocedure aanhangig worden gemaakt. Voor deze gevallen stelde de rechter op grond van een zelfstandige schatting een *poena publica* ten laste van de laedens vast. De jurist Paulus merkt in dit verband op, dat de *actio legis Corneliae*, hoezeer ook ingesteld uit hoofde van het algemeen belang, toch eerst en vooral uitgaat van de gelaedeerde particulier¹⁷. De rol van de vergeldende overheid was in deze periode dan ook nog uiterst bescheiden. Vanaf de tweede helft van de derde eeuw echter nam de vervolging van delicten door de overheid, ook van degene die tot dan toe privaats waren vervolgd, in omvang toe. De *actio poenalis* uit het klassieke recht werd daarbij getransformeerd tot een – meestal supplettoire – schadevergoedingsactie: waar de overheid met een *actio criminalis* een strafvordering instelde, kon het slachtoffer gelijktijdig met een *actio civilis* schadevergoeding vorderen¹⁸. Zo gaf voortaan ook het merendeel der *iniuriae* aanleiding tot publieke bestraffing, eventueel gecombineerd met private compensatie van het toegebrachte leed. Als straf werd in de regel een aan de staatskas toe-

vallende geldboete opgelegd, waarvan de hoogte door de rechter werd vastgesteld overeenkomstig de ernst van het feit en de persoon van de dader respectievelijk het slachtoffer. Slechts de lichtere gevallen van *iniuria*, die niet als een inbreuk op de rechtsorde werden beschouwd, kon de benadeelde zelfstandig met een schadevergoedingsactie vervolgen¹⁹.

Dit gedegenereerde, zogenaamde ‘vulgaire’ recht zou vooral in de westelijke helft van het oude, desintegrerende rijk zijn sporen nalaten²⁰. Voor de oostelijke helft, die zich in 395 definitief als zelfstandige staat had afgesplitst, trachtte keizer Justinianus het klassieke recht door middel van een omvangrijke codificatie in zijn oude glorie te herstellen. In deze codificatie, waarvan de belangrijkste delen omstreeks 534 werden voltooid, kregen de private *actiones poenales* nieuw leven ingeblazen, zonder dat evenwel werd voorbijgegaan aan de toegenomen betekenis van de publieke vervolging. Voor het slachtoffer van een *iniuria* resulteerde deze herwaardering in een keuzemogelijkheid tussen de criminele actie van overheidswege en de civiele actie waarmee hij zelf zijn recht kon halen²¹.

3. De Germaanse volksrechten

Ging de overgang van klassieke oudheid naar vroege middeleeuwen voor het Oosten gepaard met de totstandkoming van de Justiniaanse wetgeving, ook in het door de Germaanse stammen onder de voet gelopen Westen werd in die tijd een aanvang gemaakt met de codificatie van de diverse stamrechten²². Verschillende van deze Germaanse volksrechten bevatten bepalingen die, hoezeer zij onderling ook verschillen, betrekking hebben op de krenking van iemands eer. Deze bepalingen handelen veelal over bepaalde feitelijke gedragingen, zoals het trekken aan iemands haren of het hem versperren van de weg, die een belediging van deze persoon inhouden en daarmee aanleiding geven tot een aan hem te betalen geldboete. Dikwijls werden deze feitelijke eerkrenkingen echter niet als zelfstandig delict bestraft, maar werden zij aangemerkt als strafverhogende omstandigheid bij een op zichzelf reeds strafbare gedraging²³. Naast deze feitelijke gevallen van belediging zijn er in sommige codificaties ook regelingen aangaande woordelijke belediging opgenomen. Deze regelingen zijn onderling zeer verschillend van aard en omvang. Zo bevat de Frankische *Lex Salica* (ca. 511) onder de titel *de conviciis* een uitgebreide catalogus van scheldwoorden en beledigende uitdrukkingen, bedreigd met in zwaarte variërende private geldboeten²⁴. Het *Pactus* van de Alamannen (ca. 613) daarentegen kent de ‘schelte’ slechts als een specifiek door vrouwen gepleegd delict, terwijl het *Edictum Rothari* der Langobarden (ca. 643) juist jegens vrouwen geuite beledigingen strafbaar stelt²⁵.

Indien een belediging niet uit louter scheldwoorden bestond maar een belastende bewering aangaande iemands integriteit inhield (bijv. lafheid, onkuisheid), werd de betreffende geldboete eerst verbeurd als de dader – daartoe in rechte aangesproken – zijn bewering niet met bewijzen kon staven. Een voorbeeld biedt bepaling XXX.6 van de *Lex Salica*:

“Si quis alteri reputavit quod scutum suum iactasset et non potuerit adprobare ... solidos III iudicetur”²⁶.

De in deze tekst besproken verdachtmaking dat iemand laf zou zijn – namelijk in de strijd zijn schild heeft weggegooid en op de vlucht is geslagen – wordt beboet met drie schellingen, als de spreker deze lafheid niet kan bewijzen (“non potuerit adprobare”). Voor deze bewijsvoering konden godsoordelen of tweekamp zijn voorgeschreven. Slaagde de dader in het leveren van het bewijs, dan gold de bewezen waarheid van zijn beschuldiging als volkomen strafuitsluitingsgrond²⁷. Indien hij echter het risico dat de voorgeschreven proef voor hem inhield, niet op zich wenste te nemen, kon hij op zijn woorden terugkomen en onder ede de eerbaarheid van zijn wederpartij bevestigen. Bij deze *declaratio honoris* verontschuldigde de dader zich voor zijn gedrag door te stellen, dat hij zijn woorden niet met kennis van zaken maar bijvoorbeeld in drift of dronkenschap had gesproken²⁸. Ook al resulteerde de verklaring van de dader feitelijk in eerherstel voor het slachtoffer, toch behelsde zij eerst en vooral een procedurele maatregel, in die zin dat de dader niet zozeer zijn woorden *herriep* maar zich veeleer *beriep* op een hem verontschuldigende omstandigheid. Werd dit beroep gehonoreerd, dan kreeg hij in de regel een lichtere dan de in beginsel voorgeschreven geldboete opgelegd. Bij het vaststellen van de strafmaat werd met andere woorden rekening gehouden met de aanwezigheid dan wel afwezigheid van opzet bij degene die de belediging heeft geuit²⁹.

4. De middeleeuwse romanisten

Het systeem van de tariefgebonden geldboeten uit het Germaanse recht vindt men ook in het inheemse recht vanaf de twaalfde eeuw terug, in het bijzonder in de wetgeving van de dan in betekenis toenemende steden³⁰. In de stedelijke keuren zijn, met een grote mate aan onderlinge verscheidenheid, vooral gevallen van mondelinge belediging geregeld. Incidenteel is, benevens de aan de beledigde partij te betalen geldboete, ook de in het Germaanse recht wortelende verklaring van diens eerbaarheid uitdrukkelijk geregeld³¹. In de praktijk gingen de met straf bedreigde uitdrukkingen dikwijls gepaard met allerlei handtastelijkheden, die door het slachtoffer ook weer als beledigend konden worden ervaren, zoals slaan of spuwen in het gezicht en trekken aan haren of kleren. De grens tussen feitelijke belediging en bijvoorbeeld lichte mishandeling of bedreiging valt dan ook niet precies te trekken.

Vanuit de in deze periode opkomende rechtswetenschap werd evenwel een poging ondernomen tot een systematische behandeling van de belediging, terwijl tevens een meer flexibele methode van beboeting terzake werd nagestreefd. Door bestudering en uitwerking van de teksten van de herontdekte Justiniaanse wetgeving trachtten diverse generaties romanisten dit *Corpus iuris civilis* in de dagelijkse rechtspraktijk te introduceren³². Voor de belediging werd daarbij aangeknoopt bij het klassieke begrip *iniuria*, in de betekenis van bewuste minachting van iemands persoon, zowel mondeling, schriftelijk als feitelijk³³. Het in deze formu-

lering besloten liggende subjectieve element van de bewuste minachting werd nader aangescherpt tot het vereiste van *animus iniuriandi*, oogmerk om te beledigen. Voor aansprakelijkheid wegens *iniuria* was niet slechts vereist dat de dader opzettelijk heeft gehandeld, maar tevens dat hij daarbij de bedoeling had om de ander in zijn eer te krenken. In de regel werd dit oogmerk voorondersteld, dat wil zeggen afgeleid uit de aard van de gebezigde woorden of verrichte daden, waarmee het aan de dader was om het tegendeel te bewijzen³⁴. Een van de vraagstukken die de rechtsgeleerde schrijvers in dit verband aan de orde stelden, was of de waarheid van een door het slachtoffer als beledigend ervaren uitlating steeds een dergelijk tegenbewijs opleverde (*exceptio veritatis*). Deze vraag werd in het algemeen ontkennend beantwoord: slechts indien de dader met zijn bewering beoogde het algemeen belang te dienen – bijvoorbeeld door het aangeven van een strafbaar feit –, kon hem niet worden tegengeworpen, dat dit voor de betrokken persoon een belediging inhield³⁵. Een strenger standpunt nam men in ten aanzien van degene die in een aanval van woede een beledigende opmerking heeft gemaakt, maar – eenmaal afgekoeld – hiervoor zijn verontschuldiging heeft aangeboden. Uitzonderingsgevallen daargelaten, vermocht het berouw dat de dader toonde door zijn woorden terug te nemen, niet de geschade reputatie van de ander te herstellen. Daarbij werd tevens overwogen, dat als een licht ontvlambaar iemand niet voor zijn scherpe tong werd gestraft, deze beter af zou zijn dan degene die zijn emoties wel in bedwang kon houden, maar desondanks een beledigende opmerking heeft gemaakt³⁶.

Voor al die gevallen waarin *animus iniuriandi* werd geacht aanwezig te zijn geweest, leidde de tegen de laedens ingestelde *actio iniuriarum* tot een veroordeling tot betaling van een geldboete waarvan de hoogte door de rechter in redelijkheid werd vastgesteld. De schatting door de gelaedeerde van het door hem ondervonden leed, die daarbij tot uitgangspunt diende, werd door de middeleeuwse romanisten gekoppeld aan een vaste formule. Het slachtoffer moest onder ede zweren dat hij de belediging niet voor een bepaald geldbedrag had willen ondergaan³⁷.

Hoezeer de rechtsgeleerde schrijvers ook ernaar streefden om het door hen bewerkte Romeinse recht in de rechtspraktijk ingang te doen vinden, toch lag er in hun wetenschappelijke arbeid juist een zekere verwijdering van deze rechtspraktijk besloten³⁸. Waar zij immers aanknoopten bij de traditionele *actiones poenales* – derhalve bij private strafacties waarmee de gelaedeerde zelfstandig zijn recht kon vervolgen –, nam de publieke vervolging van strafbare feiten in deze periode in omvang en betekenis toe. Gevolg van deze ontwikkeling was, dat de civiele partij binnen het procesrecht steeds verder werd teruggedrongen naar het terrein van de schadevergoeding. Desondanks opteerden de theoretici voor cumulatie van de *actiones poenales* met de strafacties die de overheid kon instellen. Slechts voor de meest zuivere poenale actie uit het Romeinse recht, de *actio iniuriarum*, maakten zij een uitzondering: de beledigde partij had te kiezen, of hij de vergelding van het hem aangedane onrecht zelf ter hand nam, dan wel deze overliet aan de vervolgende overheid³⁹.

De onderscheiding van private schadevergoeding en publieke straf, die met het sterker worden van het overheidsgezag vanaf de twaalfde eeuw geleidelijk in de procespraktijk werd doorgevoerd, werd theoretisch onderbouwd vanuit het canonieke recht. In het middeleeuwse kerkelijke recht werden, onder invloed van de binnen de scholastiek ontwikkelde leer van de *restitutio*, alle misdaden tot *crimina publica* bestempeld, hetgeen inhield dat zij enkel door de overheid strafrechtelijk konden worden vervolgd⁴⁰. De geestelijke overheid achtte zich evenwel bevoegd om, met name als de wereldlijke overheid geen strafvervolgning terzake instelde, misdaden *ratione peccati* (uit hoofde van de zonde) te vervolgen⁴¹. De sanctie die zij hierbij kon opleggen was die van de *restitutio*: wilde de zondaar worden vergeven, dan diende hij de ontvreemde zaak, of de waarde daarvan, aan degene die hij had benadeeld terug te geven. De benadeelde partij (meestal de kerk als instituut of een van haar dienaren) kon dientengevolge slechts vergoeding van de door hem werkelijk geleden schade vorderen. Hij had geen aanspraak voor een bedrag dat – in de vorm van een bijkomende geldboete – deze schadevergoeding te boven ging⁴².

Nu het slachtoffer van een *crimen* genoeg moest nemen met enkele schadevergoeding, stonden de romeinsrechtelijke *actiones poenales* niet tot zijn beschikking. In het bijzonder gold dit voor de zuiver op straf gerichte *actio iniuriarum*, waarmee men een – niet aan enige schade gerelateerde – geldboete kon opvorderen. Voor het slachtoffer van een (woordelijke) belediging bracht de leer van de restitutie daarentegen met zich mee, dat hem zijn weggenomen eer moest worden teruggegeven. Deze teruggave van de eer, *restitutio famae*, vond plaats door middel van het herroepen van de beledigende woorden – als zijnde onwaar – door de dader. Bij deze *recantatio* diende de belediging zoveel mogelijk onder dezelfde omstandigheden te worden teruggenomen als waaronder zij was uitgesproken; derhalve met name op dezelfde plaats en in aanwezigheid van dezelfde personen⁴³. Voor de beledigde partij leverde de restitutie van de eer door de recantatie van de belediging steeds de volledige genoegdoening (*satisfactio*) op, waarmee er voor een aanvullende geldelijke vergoeding geen aanleiding was. Indien de dader echter weigerde zijn belediging te herroepen, werd hem zijn zonde niet vergeven, aangezien hij zijn wederpartij geen eerherstel heeft verschaft. Hij diende in dit geval dan ook uit de gemeenschap te worden verwijderd (excommunicatie)⁴⁴.

Vanuit de moraaltheologische doctrine werd nog een tweede vorm van ideëel eerherstel in het canonieke recht opgenomen, namelijk de *deprecatio*: de bekentenis van de begane fout door de dader met daaraan gekoppeld een aan het slachtoffer gerichte bede om vergiffenis. Ook op deze wijze kon het slachtoffer *satisfactio* voor het ondervonden leed worden geboden⁴⁵. Deze vorm van genoegdoening vloeit, aldus Von Wallenrodt, rechtstreeks voort uit “eine nicht zurückzuweisende Anforderung an die Gewissenspflicht in der Christlichen Sittenlehre, die ja durchweg von dem Geiste der Duldung und Demuth schön durchdrungen ist”⁴⁶.

Na een incubatieperiode van een drietal eeuwen, waarin het Romeinse en het canonieke recht met allengs toenemende kracht op de rechtspraktijk hebben ingewerkt, vond in de vijftiende en vooral zestiende eeuw de definitieve receptie van deze ‘beide rechten’ in het inheemse recht plaats. Bij dit proces, waarbij elementen uit het geleerde recht werden vermengd met elementen van germaansrechtelijke origine, speelde de rechtswetenschap een katalyserende rol. Het waren de wetenschappelijk geschoolde juristen die het nieuwe recht vorm gaven. In hun geschriften vindt men het theoretische fundament van het recht dat in de praktijk werd toegepast⁴⁷.

Voor de behandeling van de belediging zochten de rechtsgeleerde schrijvers in eerste instantie aansluiting bij de romeinsrechtelijke *iniuria*, zoals nader uitgewerkt door de middeleeuwse romanisten. Overeenkomstig de door deze laatsten aangebrachte driedeling *iniuria realis, verbalis* en *litteris* werd – zij het met enige variaties – een onderscheid gemaakt tussen feitelijke, mondelinge en schriftelijke vormen van belediging⁴⁸. In de procespraktijk vindt men evenwel een rijke schakering aan alternatieve inheemse rechtstermen, die zonder veel onderscheid werden gehanteerd: laster, hoon, smaad, injurie, contumelie⁴⁹. Diezelfde praktijk biedt vele kleurrijke voorbeelden van vooral woordelijke beledigingen, waaronder “uijtsuijper der gemeente”, “grootste hoerenbeest van de wereld”, de bewering dat iemand “niet soude sijn uijt een familie die echt en regt geboren was”, alsmede de beschuldiging van een schepen dat hij “over de regten heenspringt als een haan over gloeiende kolen”⁵⁰. Feitelijke beledigingen konden voortvloeien uit lichtere aanrandingen of bedreigingen van iemands fysieke integriteit. Illustratief in dit verband is een geval uit 1791, waarin een zekere Hubert Scheepers wegens belediging van een lid van een schepenbank terecht stond. Hij had de schepen in kwestie “niet alleen opentlijk met woorden gelasterd, maar daar en boven deezzen tot in zijn eijgen hujs opgevolgd, geinsulteerd, aangevat, den jas gescheurt”. Uiteindelijk had de verhitte Scheepers een vuurtang gegrepen waarmee hij “den selven Scheepen zoude geslagen hebben indien hij niet door andere met geweld in zijn voorneemen wederhouden geworden was”⁵¹. Uit dit voorbeeld blijkt opnieuw hoe moeilijk belediging, bedreiging en mishandeling zijn te onderscheiden. Het moge bovendien duidelijk zijn dat Scheepers, eenmaal in woede ontstoken, in dit geval veel meer beoogde dan de ander slechts in zijn *eer* te kwetsen. Rechtsens waren echter slechts de gevolgen van iemands gedrag relevant: als deze beperkt waren gebleven tot gering lichamelijk letsel en kleine materiële schade, werd het voorgevallene uitgelegd als zijnde beledigend⁵². Hierbij dient te worden bedacht dat de aan belediging ten grondslag liggende *animus iniuriandi*, overeenkomstig de leer van de middeleeuwse romanisten, ook door de nieuwe generatie juristen uit de feitelijke omstandigheden van het geval werd afgeleid. Bij gedrag dat, naar de gevolgen te oordelen, beledigend leek te zijn, werd het oogmerk om daadwerkelijk te beledigen voorondersteld. In navolging van opnieuw het romanistische recht van de middeleeuwen was het aan de dader om deze vooronderstelling met tegenbewijs te weerleggen⁵³.

In de voorliggende periode is ook de theoretische onderscheiding van publieke strafoplegging en private schadeloosstelling, waarover in het voorafgaande reeds is gesproken, in de procespraktijk uitgekristalliseerd. Zo werden ernstige misdrijven, die met capitale straffen (doodstraf, zware lijfstraf, langdurige verbanning) waren bedreigd, van overheidswege in een criminele procedure vervolgd. In deze procedure was de positie van de verdachte ondergeschikt aan die van de gerechtsofficier. De verdachte was voorwerp van onderzoek, dikwijls in de letterlijke zin des woords: hij werd ondervraagd, eventueel in hechtenis genomen, kon met getuigen worden geconfronteerd en indien noodzakelijk op de pijnbank worden gelegd. Lichtere delicten, waarvoor slechts een geldboete of een andere niet-capitale straf kon worden opgelegd, werden door de overheid daarentegen in een civiele procedure aanhangig gemaakt. Gerechtsofficier en verdachte hadden nu veel meer gelijkwaardige posities, konden over en weer elkaars stellingen aanvechten en konden beiden getuigen oproepen of andere bewijsmiddelen inbrengen. Deze laatste rechtsgang stond ook open voor het slachtoffer van een delict, die tegen de dader een vordering tot schadevergoeding wilde instellen⁵⁴.

Beziet men nu de jurisprudentie uit deze tijd, dan blijkt dat zware beledigingen in woord of geschrift, met name van overheidsinstanties, bij wege van een crimineel proces werden vervolgd⁵⁵. Ook mondelinge beledigingen die met handtastelijkheden of ander wangedrag gepaard waren gegaan, werden, zeker als het slachtoffer een overheidsfunctionaris was, crimineel vervolgd⁵⁶. Als straf werd vooral langdurige of zelfs levenslange verbanning opgelegd, al dan niet gecombineerd met een geldboete⁵⁷. In geval van een belediging bij geschrifte kon de dader bovendien worden veroordeeld tot het royeren van de gewraakte passages uit zijn werk⁵⁸. Eenvoudige mondelinge beledigingen aan haar adres vervolgte de overheid in een civiele procedure, waarin zij dezelfde sancties kon eisen als de beledigde partij die zich van deze rechtsgang bediende⁵⁹.

Beledigende uitlatingen of gedragingen waartegen de overheid geen actie ondernam, kon het slachtoffer in een civiel geding aanhangig maken. Daarbij kon hij zowel 'profijtelijke' als 'eerlijke betering' van het hem aangedane onrecht vorderen⁶⁰. De eerlijke betering of *amende honorable* was gericht op het herstellen van de geschonden eer van het slachtoffer, in het bijzonder door het herroepen van de belediging door de dader. Aan deze actie lag de uit het canonieke recht gereciperde *recantatio*, versmolten met de eveneens canonieke *deprecatio* en de inheemse *declaratio honoris*, ten grondslag⁶¹. Echo's van deze drie oorspronkelijke rechtsinstellingen klinken nog door in de procesformules, die voor de *honorabile amende* werden ontworpen. Zo bepaalt bijvoorbeeld Hugo de Groot in zijn *Inleidinge tot de Hollandsche Rechts-Geleerdheid* met betrekking tot 'lastering':

"De weder-evening, ingevalle het aenghezeide is onwaerachtig, bestaet in schuld-bekentnisse, bidding om vergiffenis, ende verklaring dat sodanig seggen is onwaerachtig, ende dat hij die sulcks gheseit heeft van de ghelasterde niet en weet dan deugd ende eere"⁶².

Een dergelijke herroeping (in ruime zin) kon in de praktijk gepaard gaan met bepaalde formaliteiten, zoals het kloppen op de mond, het zich driemaal tegen de

zon in omkeren of het blootshoofds nederknielen⁶³. Door deze handelingen ten processe te verrichten, viel degene die de belediging had geuit eenzelfde vernedering ten deel als degene die door hem was vernederd. Indien de bewuste uitlating echter op waarheid berustte, behoefde de dader haar niet te herroepen, maar moest hij wel verklaren dat hij onbehoorlijk had gehandeld. De waarheid van de bewering disculpeerde de dader dus niet volledig. Deze regel leed evenwel uitzondering indien de bewering uit hoofde van het algemeen belang was gedaan, bijvoorbeeld om een strafbaar feit aan te geven⁶⁴. Bij deze *exceptio veritatis* dient een kanttekening te worden gemaakt. Anders dan de overige rechtsgeleerden van zijn tijd⁶⁵, sluit De Groot in het onderhavige geval de aansprakelijkheid van de dader *niet* uit wegens het ontbreken van *animus iniuriandi* aan diens zijde. In zijn opvatting speelt de aanwezigheid van oogmerk om te beledigen geen rol bij het aansprakelijk stellen van degene die zich beledigend heeft uitgelaten: elke toerekenbare – dat wil zeggen opzettelijke of onvoorzichtige – opmerking die een ander schade heeft berokkend, geeft aanleiding tot een juridische actie van deze geladeerde⁶⁶.

Verstaat De Groot onder ‘lastering’ slechts mondelinge of schriftelijke belediging, de feitelijk toegebrachte belediging wordt door hem onder de ‘hoon’ (inbreuk op iemands vrijheid) begrepen. Hierover merkt hij op:

“Bij ons werd den honer verstaen ghehouden te zijn de hoon te beteren, met oentlicke schuld-bekentenisse ende bidding om vergiffenis”⁶⁷.

Ongeacht de wijze waarop zij was toegebracht, gaf een belediging derhalve in de eerste plaats aanleiding tot een zekere vorm van eerherstel. Naast deze ideële vergoeding van de geleden schade kon de beledigde ook beboeting van de dader, profijtelijke betering van het onrecht, vorderen. Deze profijtelijke betering of *amende profitable* berustte voor een belangrijk deel op de uit het Romeinse recht gereciperde *actio iniuriarum aestimatoria*, zoals deze nader was uitgewerkt in de theorieën van de middeleeuwse juristen⁶⁸. Kende ook het inheemse recht van oudsher reeds de private geldboete als sanctie⁶⁹, de relatie van de onderhavige actie tot de Romeinse *actio iniuriarum* blijkt onder meer uit de wijze waarop de berekening van het toegebrachte leed plaatsvindt. Het slachtoffer van de belediging dient, aldus Grotius,

“zeeckere menigte van geld te noemen, ende aan te bieden den eed dat hij ghelijcke hoon om zoo veel ofte meerder niet en zoude willen lijden”⁷⁰.

Met deze schatting als uitgangspunt stelt de rechter in redelijkheid de hoogte van de boete vast, daarbij rekening houdend met de persoon van de dader respectievelijk het slachtoffer, de plaats van handeling en alle andere omstandigheden die hij relevant acht. In tegenstelling tot de andere romeinsrechtelijke *actiones poenales*, die bij hun receptie werden getransformeerd tot pure schadevergoedingsacties, bleef men de *actio iniuriarum* als een private strafactie aanmerken⁷¹. In de vorm van de *amende profitable* bevatte de civiele vordering van het slachtoffer daarmee een zuiver poenale, boeterechtelijke component. Aangezien een privaat

persoon ingevolge de leer van de restitutie niet een dergelijke geldboete ten deel mocht vallen, werd deze door de rechter in de regel toegewezen aan een armenkas⁷². In dit opzicht kan er dus een afwijking worden geconstateerd van de klassieke *actio iniuriarum*, waarmee de beledigde partij voor zichzelf een geldboete kon opeisen. Nu beide amendes gewoonlijk in combinatie werden gevorderd⁷³, bracht het poenale karakter van de profijtelijke betering met zich mee, dat deze civiele vordering niet kon worden ingesteld als de overheid reeds tot een criminele vervolging was overgegaan. De delinquent mag immers niet tweemaal voor hetzelfde vergrijp worden gestraft⁷⁴.

In het bovenstaande is reeds enige malen naar voren gebracht, hoezeer ideeën uit de middeleeuwse rechtstheorie ingang hebben gevonden in het rechtsbedrijf vanaf het einde van de vijftiende eeuw. Dit geldt in het bijzonder voor het leerstuk van de *animus iniuriandi* en het tegenbewijs dat de presumptie van dit oogmerk kon weerleggen. Met betrekking tot de uit woede voortgekomen belediging werd echter de leer van de middeleeuwse rechtsgeleerden, die zich in dezen zeer terughoudend hadden opgesteld, aanzienlijk versoepeld ten aanzien van de dader. Als deze zijn zelfbeheersing had verloren en een beledigende opmerking had gemaakt, waarvan hij later spijt heeft gekregen, kon hem door het slachtoffer de gelegenheid worden geboden om op zijn woorden terug te komen. Hij diende dan in het openbaar – bijvoorbeeld ten overstaan van een notaris en in aanwezigheid van getuigen – een verklaring af te leggen, waarvan de inhoud goeddeels overeenkwam met de *amende honorable*⁷⁵. Liet hij zulks na, dan kon hij alsnog voor zijn gedrag in rechte worden aangesproken, waarbij hem niet slechts eerlijke maar tevens profijtelijke betering boven het hoofd hing⁷⁶. Niet alleen kon de belediger een civiele procedure voorkomen door ‘spontaan’ zijn in woede gesproken woorden te herroepen, ook kon de beledigde hem deze rechtsgang besparen door hem spontaan zijn woorden te vergeven. Deze vergiffenis kon ook impliciet plaatsvinden, waarbij De Groot wijst op het samen drinken uit één beker⁷⁷. Een schrijver als Wielant roept zelfs uitdrukkelijk op om beledigingen te vergeven, daarbij verwijzend naar de leer der canonisten⁷⁸. Wel tekent hij hierbij aan, dat een dergelijke kwijtschelding slechts de vordering vanwege de gelaedeerde zelf uitsluit: indien zij dit voor van de handhaving van het recht wenselijk acht, kan de overheid besluiten om de kwijtgescholden belediging toch te vervolgen⁷⁹.

7. De codificatie van het recht

Waren ten tijde van de Republiek het straf- en schadevergoedingsrecht reeds in belangrijke mate onderscheiden, in de periode na 1795 werden zij definitief gescheiden en gecodificeerd in afzonderlijke wetboeken. Ongeacht de ernst van de toegebrachte krenking van iemands eer en de wijze waarop zij was toegebracht, kon elke belediging voortaan door de overheid in een criminele procedure en door het slachtoffer in een civiele procedure aanhangig worden gemaakt.

In het burgerlijke recht verdwenen de *amende honorable* en vooral de *amende profitable* steeds verder uit beeld. In het ontwerp voor een burgerlijk wetboek, dat

in 1807/1808 van de hand van Joannes van der Linden verscheen, zijn beide vormen van betering nog aanwezig. Van der Linden heeft zich hierbij vooral door de woorden van Hugo de Groot laten inspireren⁸⁰. Ingevolge artikel 17 behoort injurieuus gedrag steeds, behalve door een aan de armen te betalen geldboete, door het herstellen van de geschonden eer van het slachtoffer te worden gebeterd. Daartoe moet de injuriant allereerst deze laatste officieel om vergiffenis te vragen. Daarenboven dient hij te verklaren dat hij oprecht spijt heeft van het gebeurde en dat hij de geïnjureerde houdt voor een man van eer, op wiens gedrag hij niets aan te merken heeft⁸¹. De gedachten van Van der Linden zijn terug te vinden in het *Wetboek Napoleon voor het Koninkrijk Holland* van 1809, evenwel met één belangrijke uitzondering: in artikel 1322 is de profijtelijke betering van de belediging getransformeerd tot een aan de beledigde zèlf toevallende schadevergoeding⁸². In 1811 werd in Nederland de Franse *Code Civil* van kracht, waarin geen uitdrukkelijke regeling aan de belediging was gewijd. De beledigde partij kon slechts op grond van de algemene onrechtmatige-daadsbepaling van artikel 1382 vergoeding van zijn schade eisen. Tijdens de pogingen die vervolgens werden ondernomen om een eigen burgerlijk wetboek op te stellen, werd door de ontwerpen van 1816 en 1820 teruggesproken op het Wetboek uit 1809⁸³. De *amende honorable* als juridische remedie werd in ere hersteld en het slachtoffer van een belediging kon naast geldelijke vergoeding, ook weer ideële vergoeding van zijn nadeel eisen. Als dan uiteindelijk in 1838 het Burgerlijk Wetboek verschijnt, luidt het eerste lid van artikel 1408:

“De burgerlijke regtsvordering ter zake van belediging strekt tot vergoeding der schade, en tot betering van het nadeel in eer en goeden naam geleden”.

Waarschijnlijk heeft de wetgever bij de ‘betering’ de oude *amende honorable* voor ogen gestaan, maar in de rechtspraak is zij van meet af aan uitgelegd als een financiële vergoeding van de geschonden eer⁸⁴. Artikel 1408 zou daarmee geldelijke vergoeding van zowel stoffelijke schade (‘vergoeding’) als ideële schade (‘betering’) voorstaan. In artikel 1410 vindt men nog een rudiment van de *honorable* terug: de dader kan uit eigen beweging verklaren dat het gebeurde hem leed doet, dat hij daarvoor zijn verontschuldigen aanbiedt en dat hij de beledigde houdt voor een persoon van eer. Hiermee kan hij echter ten hoogste voorkomen, dat zijn gedrag in het vonnis als beledigend of zelfs lasterlijk (bezijden de waarheid) wordt verklaard⁸⁵. In Boek 6 BW, dat op 1 januari 1992 van kracht is geworden, zijn ook de laatste restanten van de ‘eerlijke betering’ verdwenen. Als species van de onrechtmatige daad is de belediging begrepen in artikel 162, dat de beledigde een recht op schadevergoeding toekent. Ingevolge artikel 106 lid 1 sub b behelst deze schadevergoeding mede financiële compensatie van ideële schade, maar ook niet meer dan dat.

Met het verdwijnen van de *amende profitable* als private strafactie binnen het burgerlijke recht, is de strafrechtelijke vervolging van de belediging geheel in handen van de overheid gekomen. Kende het eerste nationale wetboek van strafrecht, het *Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland* van 1809, nog een

sluitend systeem waarin elke vorm van belediging strafbaar was gesteld, de *Code Pénal* uit 1810 stelde hiervoor een zeer onduidelijke, onvolledige regeling in de plaats. Slechts de belediging bij woord of geschrift is hierin strafbaar gesteld, waarbij in het bijzonder wordt onderscheiden tussen laster en smaad. Laster is de openlijke betichting van een feit dat iemand blootstelt aan strafrechtelijke vervolging of “aan de verachting en den haat der burgeren” (artikel 367). Is dit laatste criterium al onbepaald, nog veel algemener is de omschrijving van smaad als het in de openbaarheid brengen van een zekere “ondeugd” van een persoon (artikel 375). Als sluitstuk fungeert artikel 376, dat alle beledigende uitlatingen die niet als laster of smaad kunnen worden gekwalificeerd, tot overtreding bestempeld⁸⁶. Het Wetboek van Strafrecht van 1881, ingevoerd in 1886, heeft deze weinig geslaagde regeling vervangen door de driedeling smaad, laster en eenvoudige belediging⁸⁷. Van smaad is sprake in geval van mondelinge of schriftelijke tenlastellegging van een bepaald feit met het kennelijke doel daaraan ruchtbaarheid te geven (artikel 261). Indien de dader echter weet dat zijn uitlatingen niet op waarheid berusten, verandert de smaad in laster (artikel 262). Eenvoudige belediging ten slotte is elke mondelinge, schriftelijke of feitelijke aantasting van iemands eer of goede naam, al dan niet in het openbaar, die geen smaad of laster oplevert (artikel 266). In de praktijk is de strafbaarstelling van de laster evenwel een holle bepaling gebleken: de beledigde die zich in eerste instantie niet wenst uit te laten over het waarheidsgehalte van de hem grievende uitlatingen, zal de ander wel steeds uit hoofde van smaad aanspreken⁸⁸.

8. Ten besluite

Naar huidig recht is de toerekening van de belediging aan de dader in belangrijke mate geobjectiveerd. In de delictomschrijvingen van artikelen 261, 262 en 266 Wetboek van Strafrecht is slechts bepaald, dat de dader opzettelijk moet hebben gehandeld, niet dat hij daarbij het oogmerk moet hebben gehad om de ander te krenken. Slechts voor smaad en laster wordt in zoverre rekening gehouden met motieven van de dader, dat deze de bedoeling moet hebben gehad om ruchtbaarheid te geven aan zijn uitlatingen. Ook uit de rechtspraak van de Hoge Raad komt naar voren, dat aan het gedrag van de belediger geen *animus iniuriandi* ten grondslag behoeft te liggen: de enkele wetenschap dat de uitlating of handeling naar haar aard beledigend is, is voldoende. Ook al bedoelt iemand niet een ander te beledigen, als hij bewust datgene doet waarvan hij weet dat het een belediging inhoudt, is hij strafbaar⁸⁹.

Een gelijkkluidend standpunt heeft de Hoge Raad ingenomen met betrekking tot de civiele aansprakelijkheid van de belediger. Het oude artikel 1412 Burgerlijk Wetboek bepaalde nog uitdrukkelijk dat de vordering van de gelaedeerde moet worden afgewezen, als er aan de zijde van de laedens geen *animus iniuriandi* is geweest, maar in de rechtspraak werd dit oogmerk reeds spoedig gereduceerd tot opzet⁹⁰. Inmiddels heeft de wetgever de toerekening van de belediging aan de dader nog verder geobjectiveerd, door in het nieuwe artikel 106 lid 1 sub b Boek

6 BW noch oogmerk, noch opzet als criterium te hanteren. Ook degene door wiens onvoorzichtigheid een ander in zijn eer of goede naam is aangetast, is aansprakelijk voor het door hem veroorzaakte leed⁹¹.

De vraag of de dader willens en wetens heeft beledigd, is naar tegenwoordig recht derhalve slechts van belang voor de criminele actie van de overheid, niet voor de civiele actie van het slachtoffer. Voor de belediging is hiermee voor een belangrijk deel teruggekeerd naar de ideeën die Hugo de Groot aan zijn *Inleidinge* ten grondslag heeft gelegd. Zoals opgemerkt in paragraaf 6, kent De Groot aan het slachtoffer van een belediging steeds een recht op schadevergoeding toe, ongeacht of de dader met oogmerk of zelfs maar met opzet heeft gehandeld. Deze laatste, subjectieve criteria leggen daarentegen wèl gewicht in de schaal indien de dader voor zijn gedrag strafrechtelijk wordt vervolgd. De misdadigheid van de dader dient, aldus Grotius, duidelijk te worden onderscheiden van de gevolgen van zijn daad⁹².

Summary

From Table 8 to Book 6. Insults from the perspective of legal history

In this contribution a description is given of the historical context of modern criminal prosecution and civil compensation for inflicted insults in Holland. In particular, during the period of the Dutch Republic (1581-1795) various legal suits concerning insults, developed in mediaeval Roman law, Canon law and German law, flowed together and resulted in a unique mixture of penal and civil elements, of punishment and compensation. Insults of a serious nature – e.g. those combined with threats or slight injuries – were prosecuted by a criminal officer *ratione officii*. The punishment given in such a penal procedure consisted in general of a ban and a fine. If no public action on behalf of the general welfare was taken, the victim of the insult could himself bring a private suit for the harm he suffered, consisting of both financial and moral reparation for his injured honour. The financial compensation was mostly given to some good cause, so one might say that the civil process, although started by a civilian on his own behalf, contained in fact a purely penal element. This payment of a financial compensation was combined with the retraction of the insult by the culprit, and with his begging for forgiveness. Insults of a less serious nature – e.g. simple verbal insults – were not prosecutable in a penal procedure. In these cases the civil process was available not only for the victim, but also for the criminal officer who considered a public penalty to be appropriate. Once penal law and civil law were codified in the nineteenth century, every insult inflicted by spoken or written word or by humiliating deed, is open to litigation by both the prosecutor and the insulted person. The first can start a criminal process and demand a public penalty (e.g. imprisonment or fine), the latter can start a civil suit and request financial compensation for the harm suffered.

Gebruikte afkortingen

BW	Burgerlijk Wetboek
C.	Codex
D.	Digesten
HR	Hoge Raad
I.	Instituten
NJ	Nederlandse Jurisprudentie
RA	Romanistische Abteilung
RANB	Rijksarchief in Noord-Brabant
RvB	Archief Raad van Brabant
W.	Weekblad voor het Recht
ZSS	Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte

1. Zie recentelijk R. Zimmermann, *The law of obligations. Roman foundations of the civilian tradition* (Kaapstad etc. 1990) 1050. Anders: P.B.H. Birks, 'The early history of iniuria', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 37 (1969) 163-208, die betoogt dat bepaling 8.4 niet ten grondslag ligt aan het latere, klassieke delict *iniuria*.
2. Bepaling 8.1: "Qui malum carmen incantassit...". Gewoonlijk worden hieronder gezongen toverformules, bedoeld om een ander in enig opzicht schade te berokkenen, verstaan. Een dergelijk vergrijp wordt als *crimen* van overheidswege vervolgd. Vgl. B. Ranchod, *Foundations of the South African law of defamation* (Leiden 1972) 1-2 (met verdere literatuuropgave). Voor het onderscheid tussen *crimina publica* en *delicta privata* zie nader M. Kaser, *Das römische Privatrecht* (2 dln. München 1955/1959) I, 509.
3. Bepaling 8.2: "Si membrum rupsit, ni cum eo pacit, talio esto". De precieze betekenis van *membrum ruptum* is echter omstreden. Voor de bespreking van de diverse theorieën op dit terrein, zie R. Wittmann, *Die Körperverletzung am Freien im klassischen römischen Recht* (München 1972) 3-8; E. Pólay, 'Iniuria-Tatbestände im archaischen Zeitalter des antiken Rom', *ZSS RA* 101 (1984) 152-159; Zimmermann, *Law of obligations*, 1050-1051 (met verdere literatuuropgave).
4. Bepaling 8.3: "Manu fustive si os fregit libero, CCC, si servo, CL poenam subito". Vgl. Wittmann, *Körperverletzung*, 9-10; Pólay, 'Iniuria-Tatbestände', 159-160.
5. Bepaling 8.4: "Si iniuriam faxit, viginti quinque poena sunt". Vgl. F. Schulz, *Classical Roman law* (Oxford 1969) 593-594; Wittmann, *Körperverletzung*, 9-16; Pólay, 'Iniuria-Tatbestände', 160-163. Anders: Birks, 'Early history', 185-191, die bepaling 8.4 als een onderdeel van de regeling inzake *os fractum* beschouwt.
6. L. Vos, *Iniuria en de actio iniuriarum* (Amsterdam 1913) 33; Wittmann, *Körperverletzung*, 19-23; Zimmermann, *Law of obligations*, 1051.
7. Zie in dit verband J.C. van Oven, *Leerboek van Romeinsch privaatrecht* (3e dr. Leiden 1948) 345.
8. E. Pólay, 'Der Schutz der Ehre und des guten Rufes im römischen Recht', *ZSS RA* 106 (1989) 506-507; Schulz, *Classical Roman law*, 594.
9. Wittmann, *Körperverletzung*, 25-27, in het bijzonder 25 nt. 3; Schulz, *Classical Roman law*, 594; Pólay, 'Schutz der Ehre', 506-508. Anders: D.V. Simon, 'Begriff und Tatbestand der Iniuria im altrömischen Recht', *ZSS RA* 82 (1965) 132-187, die betoogt dat *membrum ruptum* en *os fractum* van meet af aan onder de *iniuriae aestumandae* van het edict waren begrepen.
10. Wittmann, *Körperverletzung*, 28, laat de mogelijkheid open dat de *actio iniuriarum* in deze fase van zijn ontwikkeling ook nog de onopzettelijk toegebrachte *iniuriae* bestrijkt. Zie daarentegen J.A. Ankum, *Elementen van Romeins recht* (Zwolle 1976) 74; Schulz, *Classical Roman law*, 594.
11. Respectievelijk D. 47.10.15.2, 47.10.15.15 en 47.10.15.15. Een vierde edict was speciaal gewijd aan de *iniuriae quae servis fiunt*: de middellijke, psychische krenking van een persoon door middel van de fysieke kwetsing van een van diens slaven (D. 47.10.15.34). Voor een gedetailleerde bespreking van de vier speciale edicten, zie Pólay, 'Schutz der Ehre', 508-511; R. Wittmann, 'Die Entwicklungslinien der klassischen Injurienklage', *ZSS RA* 91 (1974) 307-346.
12. De casuïstiek inzake *infamatio* is verzameld in D. 47.10.15.25-33.

13. Schulz, *Classical Roman law*, 595; Ankum, *Elementen*, 75. Vgl. ook Wittmann, *Körperverletzung*, 47: door de gelijkschakeling van *iniuria* met opzettelijke minachting (*contumelia*; Gaius 3,220, I, 4.4 pr., D. 47.10.1 pr.) vielen zeer zware lichamelijke aanrandingen, die immers de enkele minachting van andermans persoon te boven gingen, voortaan buiten het bereik van de *actio iniuriarum*.
14. Ranchod, *Foundations*, 12-16, is van mening dat in het klassieke recht het opzetvereiste geen *animus iniuriandi* (oogmerk om te beledigen) inhield: bepalend was slechts of de krenkende handeling opzettelijk was verricht, ongeacht of zij daadwerkelijk bedoeld was om de ander te krenken. Vgl. daarentegen J.A. Ankum in diens bespreking van Ranchod's dissertatie in *Rechtsgeleerd Magazijn Themis* (1975) 521, die *animus iniuriandi* als algemeen vereiste voor aansprakelijkheid uit hoofde van *iniuria* aanneemt.
15. Voorzover het objectieve criterium van de maatschappelijke betamelijkheid niet uitdrukkelijk in de speciale edicten is verwoord, komt het impliciet uit de daarin vervatte delictomschrijvingen naar voren: vgl. Wittmann, 'Entwicklungslinien', 303.
16. Voor de cumulatie van een *actio iniuriarum* met een (mede) op schadevergoeding gerichte actie, zie nader E. Levy, *Die Konkurrenz der Aktionen und Personen im klassischen römischen Recht* (2 dln. Aalen 1964) I, 465-466; II, 182-194, 222-224.
17. Paulus D. 3.3.42.1, De precieze betekenis van de door de *Lex Cornelia* ingestelde rechtsgang is onduidelijk: vgl. Pólay, 'Schutz der Ehre', 507-508, 524 nt. 27; Schulz, *Classical Roman law*, 598; I. Henri Hijmans, *Romeinsch verbintenissenrecht* (2e dr. Zwolle 1929) 281; R. Sohm, *Institutionen. Geschichte und System des römischen Privatrechts*, 17e dr. bewerkt door L. Mitteis (Berlijn 1949) 459.
18. E. Levy, *Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht* (Weimar 1956) 301-312; M. Kaser, *Das römische Privatrecht* (2 dln. München 1955/1959) II, 308-310.
19. Levy, *Vulgarrecht*, 325-328; Kaser, *Privatrecht*, 317. Zeer ernstig geachte gevallen van *iniuria* worden door de *Codex Theodosianus* bedreigd met capitate straffen, waaronder de vuurdood en de onthoofding (C. 9.34.7, 9.34.10 en 10.4.1).
20. Voor de invloed van vulgair Romeins recht op de Germaanse volksrechten, zie K. Kroeschell, *Deutsche Rechtsgeschichte I* (Reinbek bei Hamburg 1972) 30-33; Levy, *Vulgarrecht*, 11-13, alsook 307. Voorbeelden bij W. Wieacker, *Vulgarismus und Klassizismus im Recht der Spätantike* (Heidelberg 1955) 34-35.
21. Vgl. I. 4.4.10: "In summa sciendum est de omni iniuria eum qui passus est posse vel criminaliter agere vel civiliter". Zie Pólay, 'Schutz der Ehre', 530-531; Levy, *Vulgarrecht*, 327; Van Oven, *Leerboek*, 348.
22. Zie het opgemerkte in noot 17. Naast deze *leges barbarorum* werden *leges romanorum* vervaardigd voor de Romeinse inwoners van de Germaanse koninkrijken: vgl. dienaangaande Kroeschell, *Rechtsgeschichte I*, 32-33. Voor sporen van de *iniuria* in deze codificaties, zie Ranchod, *Foundations*, 24-25.
23. H. Brunner, *Deutsche Rechtsgeschichte* (2 dln. Leipzig 1892/1906) II, 674-675.
24. Ranchod, *Foundations*, 25-26; P. Hazendonk, *De aanranding van eer of goeden naam* ('s-Gravenhage 1946) 41; Brunner, *Rechtsgeschichte II*, 672, in het bijzonder nt. 3.
25. Brunner, *Rechtsgeschichte II*, 672-673.
26. H.F.W.D. Fischer, ed., *Leges barbarorum in usum studiosorum* (Leiden 1948) 23.
27. E.J. de Roo, 'Belediging en openbaar belang', *Rechtsgeleerd Magazijn Themis* (1975) 10.
28. C. von Wallenrodt, 'Die Injurienklage auf Abbitte, Widerruf und Ehrenerklärung in ihrer Entstehung, Fortbildung und ihrem Verfall', *Zeitschrift der Rechtsgeschichte* 3 (1864) 243-255; Brunner, *Rechtsgeschichte II*, 673-674.
29. Wallenrodt, 'Injurienklage', 249, 254.
30. Hazendonk, *Aanranding*, 41; L.Th. Maes, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht* (Antwerpen/'s-Gravenhage 1947) 238; H.J. Wieling, *Interesse und Privatstrafe vom Mittelalter bis zum Bürgerlichen Gesetzbuch* (Keulen/Wenen 1970) 243.
31. Wallenrodt, 'Injurienklage', 272; Hazendonk, *Aanranding*, 42.

32. Het betreft achtereenvolgens de School der Glossatoren (11e/12e eeuw, Bologna), Ultramontani (13e eeuw, Orléans) en Commentatoren (13e/14e eeuw, Italië). Voor de wetenschappelijke arbeid van deze middeleeuwse romanisten zie nader F. Wieacker, *Privatrechtsgeschiede der Neuzeit* (2e dr. Göttingen 1967) 45-70, 80-96; R. Feenstra, 'Romeins recht en Europese rechtswetenschap' in: J.E. Spruit, red., *Inleidende opstellen over Romeins recht* (Zwolle 1974) 105-116; G.C.J.J. van den Bergh, *Geleerd recht* (Deventer 1980) 13-19, 21-28; B.H.D. Hermesdorf, *Schets der uitwendige geschiedenis van het Romeins recht* (5e dr. Utrecht/Nijmegen 1966) 293-298, 302-310.
33. Voor de onderscheiding van de *iniuriae* overeenkomstig de wijzen waarop zij kunnen worden toegebracht, zie Zimmermann, *Law of obligations*, 1064-1065; Ranchod, *Foundations*, 32-33.
34. Gedetailleerde bespreking van het oogmerkvereiste door Ranchod, *Foundations*, 34-41. Voor de middeleeuwse leer betreffende juridische vooronderstellingen zie nader H. Kiefner, 'Semel malus semper praesumitur esse malus', *ZSS RA* 78 (1961) 93-139.
35. Voor de verschillende wijzen waarop het criterium van het algemeen belang door de middeleeuwse romanisten is uitgewerkt, zie Ranchod, *Foundations*, 49-53; Van Roo, 'Belediging en openbaar belang', 10-11.
36. Ranchod, *Foundations*, 44-48.
37. In plaats van deze *lucrum*-formule werd ook wel de *damnum*-formule gehanteerd: de beledigde moest onder ede zweren dat hij in plaats van de belediging te ondergaan, liever een bepaald geldbedrag had verloren. Vgl. Ranchod, *Foundations*, 58.
38. In deze zeer stellig Wieling, *Interesse und Privatstrafe*, 241: "Die mittelalterlichen Juristen folgen in ihren Abhandlungen zur Privatstrafe den Texten des Corpus iuris, ohne Berücksichtigung der Praxis ...". Voor private strafacties die – anders dan de *actio iniuriarum* – tevens een schadevergoedingscomponent bevatten, kan in de rechtstheorie evenwel een geleidelijke benadrukking van deze component worden geconstateerd. Vgl. H. Lange, *Schadenersatz und Privatstrafe in der mittelalterlichen Rechtstheorie* (Münster/Keulen 1955) 133-139.
39. Wieling, *Interesse und Privatstrafe*, 241-242; Lange, *Schadenersatz und Privatstrafe*, 130, in het bijzonder nt. 5.
40. Wieling, *Interesse und Privatstrafe*, 242; Lange, *Schadenersatz und Privatstrafe*, 132; T.J. Scott, *Die geschiedenis van die ooverfliktheid van aksies op grond van onregmatige daad in die Suid-Afrikaanse reg* (Pretoria 1976) 54.
41. Scott, *Geskiedenis*, 53-54. Voor de vervolging *ratione peccati* zie nader M. van de Vrugt, *Aengaende criminele saken* (Deventer 1982) 7-10.
42. Lange, *Schadenersatz und Privatstrafe*, 12; Wieling, *Interesse und Privatstrafe*, 259; Scott, *Geskiedenis*, 54; Wallenrodt, 'Injurienklage', 255-257. Het *Corpus iuris canonici* bevat evenwel een aantal bepalingen die, overeenkomstig de romeinsrechtelijke *actiones poenales*, een vordering van de eiser voor een hoger bedrag dan zijn werkelijke schade toestaan. Voor deze uitzonderingsgevallen wordt opgemerkt, dat de canonicke billijkheid (*aequitas canonica*) de strengheid van het recht nog niet heeft achterhaald: vgl. R. Feenstra, *Vergelding en vergoeding* (Deventer 1982) 12.
43. Hazendonk, *Aanranding*, 43; Wallenrodt, 'Injurienklage', 257-264, in het bijzonder 258.
44. Wallenrodt, 'Injurienklage', 271.
45. Zimmermann, *Law of obligations*, 1072-1073; Wallenrodt, 'Injurienklage', 264-267.
46. Wallenrodt, 'Injurienklage', 265.
47. Voor de rol die de rechtswetenschap bij de receptie van het geleerde recht heeft gespeeld, zie nader R. Feenstra, *Verkenningen op het gebied der receptie van het Romeinse recht* (Zwolle 1950) 35; Van den Bergh, *Geleerd recht*, 26-28.
48. Ranchod, *Foundations*, 72-74.
49. Vgl. bijvoorbeeld RANB, RvB, inv.nr. 447, doss.nr. 322. Zie in dit verband ook A. Orts, ed., Philips Wielant, *Practijcke Criminele* (Gent 1872) cap. 137 (p. 178); J. Dauwe en J. Monballyu, ed., Joos de Damhouder, *Practijcke ende handbouck in criminele zaecken* (Roeselare 1981) cap. 135 (p. 251).
50. RANB, RvB, inv.nr. 447, doss.nrs. 164 en 165; inv.nr. 788, doss.nrs. 3703 en 3619. Voor meer voorbeelden zie Maes, *Vijf eeuwen*, 241-242.

51. RANB, RvB, inv.nr. 447, doss.nr. 322. Het archief van de Raad van Brabant bevat veel procesdossiers betreffende beledigingen die met dreigementen en/of handtastelijkheden gepaard zijn gegaan. Voorbeelden van eerder datum zijn RANB, RvB, inv.nr. 447, doss.nrs. 19 (1613), 120 (1681) en 167 (1716). Het onderhavige, late voorbeeld is gekozen omdat de casus aanleiding heeft gegeven tot een uitvoerige notitie namens de Advocaat-Fiscaal van Brabant, hoe een dergelijk zwaar geval diende te worden vervolgd. Op de verschillende wijzen van vervolging zal in het vervolg van deze paragraaf nog worden teruggekomen.
52. Zie in dit verband ook J. Monballyu, 'Strafbare poging bij Wielant en Damhouder en in de 15e- en 16e-eeuwse Vlaamse rechtspraktijk', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 58 (1990) 309, 311, 315.
53. M. Bliss, *Belediging in die Suid-Afrikaanse reg* (Leiden 1933) 57-59; Ranchod, *Foundations*, 75-80.
54. Voor deze rechtsgangen zie nader J. Monballyu, 'Het onderscheid tussen de civiele en de criminele en de ordinaire en de extraordinaire strafrechtspleging in het Vlaamse recht van de 16e eeuw' in: H. Diederiks en H. Roodenburg, red., *Misdaad, zoen en straf* (Hilversum 1991) 120-132, in het bijzonder 123-124. Ook de Staatse Raad van Brabant, aan wiens jurisprudentie de door mij gekozen voorbeelden zijn ontleend, kende deze rechtsgangen: vgl. B.C.M. Jacobs, 'De Raad van Brabant als appel- en reformatierechter in strafzaken' in: Th.E.A. Bosman e.a., red., *De Staatse Raad van Brabant en Landen van Overmaze in tweede termijn* (Assen/Maastricht 1989) 44.
55. RANB, RvB, inv.nr. 447, doss.nrs. 26 (belediging in geschrifte van de gereformeerden en de Republiek), 70 (belediging van de Raad van Brabant en zijn functionarissen), 250 (belediging in geschrifte van de Advocaat-Fiscaal van Brabant) en 110 (belediging van de magistraat van Amsterdam, de Staten van Holland, de Staten-Generaal en de Raad van Brabant).
56. RANB, RvB, inv.nr. 447, doss.nrs. 167, 309 en 322 (belediging, bedreiging en mishandeling van achtereenvolgens een regent, een drossaard en een schepen).
57. RANB, RvB, inv.nr. 448, vonn.nrs. 10.551 en 10.552 (verbanning voor 25 jaar), 10.590 en 10.591 (levenslange verbanning), 10.615 (levenslange verbanning).
58. RANB, RvB, inv.nr. 448, vonn.nrs. 10.592-10.594 en 10.617.
59. Monballyu, 'Onderscheid', 124, merkt in dit verband op, dat de overheid datgene als straf kon vorderen, wat de particulier als schadevergoeding mocht eisen. In geval van belediging is dat met name de *amende honorable* en de *amende profitable*: RANB, RvB, inv.nr. 788, doss.nrs. 365, 858, 3549 en 3676. Zie ook Maes, *Vijf eeuwen*, 248.
60. RANB, RvB, inv.nr. 788, doss.nrs. 3199, 3278, 3301, 3343 en 3549.
61. Wallenrodt, 'Injurienklage', 268-276. Vgl. ook Zimmermann, *Law of obligations*, 1073, die stelt dat het zwaartepunt binnen de *amende honorable* bij de recantatie ligt.
62. S.J. Fockema Andreae, ed., Hugo de Groot, *Inleidinge tot de Hollandsche Rechts-Geleerdheid*, 4e dr. bewerkt door L.J. van Apeldoorn (2 dln. Arnhem 1939) III.36.3.
63. Vgl. P. van Meurs, 'Zich driemaal tegen de zon omkeeren', *Verlagen en Mededeelingen IV* ('s-Gravenhage 1903) 532-533; dezelfde, 'Zich voor het volle gericht omwenden en op zijn mond kloppen', *Verlagen en Mededeelingen VI* ('s-Gravenhage 1910) 477-478; A.S. de Blécourt, *Kort begrip van het oud-vaderlands burgerlijk recht*, 7e dr. bewerkt door H.F.W.D. Fischer (Groningen 1967) 315; dezelfde, bespreking van M. Bliss, *Belediging in die Suid-Afrikaanse reg*, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 13 (1934) 225.
64. *Inleidinge* III.36.2.
65. Bliss, *Belediging*, 75-87; Ranchod, *Foundations*, 84-89; De Roo, 'Belediging en openbaar belang', 12.
66. Het hier opgemerkte dient te worden gezien in samenhang met de ruime aansprakelijkheid die Grotius aanneemt voor onrechtmatige daden in het algemeen. Vgl. B.J.A. de Kanter-van Hettinga Tromp, ed., Hugo Grotius, *De iure belli ac pacis libri tres* (Leiden 1939) II.17.1: "Maleficium hic appellamus culpam omnem ... Ex tali culpa obligatio naturaliter oritur, si damnum datum est, nempe ut id resarciatur". Deze ruime aansprakelijkheid komt ook naar voren uit *Inleidinge* III.32, in het bijzonder III.32.3, 7 en 12. Zie ook Feenstra, *Vergelding en vergoeding*, 4, 13-14.
67. *Inleidinge* III.35.2 (juncto III.36.3 in fine voor laster).

68. Bliss, *Belediging*, 92 nt. 3; Ranchod, *Foundations*, 66-67; Zimmermann, *Law of obligations*, 1070.
69. Zie noot 25, Vgl. ook Monballyu, 'Onderscheid', 124.
70. *Inleidinge* III.35.2.
71. Scott, *Geschiedenis*, 154-160; Wieling, *Interesse und Privatstrafe*, 243-251. Bij de receptie van de *actiones poenales* werden soms onderdelen van de private boetesommen, die het inheemse recht van oudsher kende, als vormen van ideële schadevergoeding geïnterpreteerd. Vgl. Feenstra, *Vergelding en vergoeding*, 11, 18-23.
72. RANB, RvB, inv.nr. 826, vonn.nr. 7029 (2 zilveren dukatons "ten behoeven van de gereformeerde armen van Oudenbosch"); inv.nr. 828, vonn.nrs. 7214 en 7224 (500 zilveren dukatons "mits betalende aan de gereformeerde Diaconie Armen van de Nederduitsche gemeente der stad Bergen op den Zoom"). Zie ook Van Apeldoorns aantekeningen bij *Inleidinge* III.36.3.
73. L.J. van Apeldoorn, ed., *Uit de praktijk van het Hof van Holland in de tweede helft van de zestiende eeuw* (Utrecht 1938) 153. Voor de praktijk van de Staatse Raad van Brabant zie de voorbeelden genoemd in noot 54.
74. Zimmermann, *Law of obligations*, 1071.
75. Vgl. *Consultatien, advijsen en advertissemerten, gegeven en beschreven bij verscheijde treffelijke rechts-geleerden in Holland en elders* (6 dln. Amsterdam/Utrecht 1728-1745) I, 324. Zie met betrekking tot de notaris tevens de bijdrage van H.W. Roodenburg aan deze bundel.
76. De eerlijke betering kon de dader in dat geval alsnog voorkomen, indien hij vóór het voldingen van de zaak berouw betoonde en zijn woorden herriep: zie Van Apeldoorns aantekeningen bij *Inleidinge* III.36.3.
77. *Inleidinge* III.35.3.
78. *Practijcke Criminele* 138 (p. 180).
79. *Practijcke Criminele* 139 (p. 183).
80. Voor de betekenis van Hugo de Groot voor de ontwikkeling van het hedendaagse onrechtmatigedaadsrecht in het algemeen, zie Feenstra, *Vergelding en vergoeding*, 4-5, 13-14.
81. Ranchod, *Foundations*, 95.
82. Ranchod, *Foundations*, 95.
83. J.Th. de Smidt e.a., *Compendium van de geschiedenis van het Nederlands privaatrecht* (3e dr. Deventer 1977) 132.
84. De Smidt, *Compendium*, 132. Zie ook A. Pitlo, *Algemeen deel van het verbintenissenrecht*, 8e dr. bewerkt door M.F.H.J. Bolweg (Arnhem 1979) 364-365.
85. Als **bijkomende**, niet-financiële vergoeding kan de rechter, op vordering van de beledigde partij, een **dergelijke verklaring** in zijn uitspraak opnemen (art. 1409 lid 1). Deze uitspraak kan in een dagblad worden gepubliceerd: vgl. Pitlo, *Algemeen deel*, 365.
86. Hazendonk, *Aanranding*, 9-13.
87. Bijzondere regels gelden met betrekking tot belediging van leden van het Koninklijk Huis (artt. 111-113), vertegenwoordigers van bevriende staten (art. 118-119, 267 3°) en overheidsinstellingen en -ambtenaren (art. 267 1° en 2°).
88. Hazendonk, *Aanranding*, 22-26.
89. HR 27 juli 1923, NJ 1923, 1290. Zie ook Hazendonk, *Aanranding*, 150-152.
90. HR 10 januari 1896, W. 6761, 366. Zie ook Pitlo, *Algemeen deel*, 366.
91. Vgl. H.C.F. Schoordijk, *Het algemeen gedeelte van het verbintenissenrecht naar het Nieuw Burgerlijk Wetboek* (Deventer 1979) 266-269.
92. *De iure belli ac pacis* II.21.1.1. Zie ook Ranchod, *Foundations*, 64.